

Kütüphanecilik Açısından Düşünce Özgürlüğü ve Sansür

Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç

Düşünce özgürlüğü, insanın herhangi bir konuda istediği biçimde düşünme hakkıdır. Bu düşüncelerini ya da irfanlarını kendince uygun gördüğü biçimde ifade edebilmesidir. Tüm iletişim araçları aracılığıyla hiçbir biçimde engellenmeden tüm bilgiye ve fikirlere ulaşabilme hakkıdır¹. Düşünce özgürlüğü aklın özgürlüğü anlamına geldiği için tüm özgürlüklerin temelini oluşturur.

Kütüphanelerin bu konumda son derece özel bir yerleri vardır². Kütüphanecilik mesleğinin özünde toplumun bireylerine düşünce özgürlüğünü sağlama sorumluluğu vardır. Kütüphaneler kanalıyla herhangi bir konudaki tüm görüşleri içeren bilgiler bunlara gereksinme duyan herkese yaş, ırk, cinsiyet, dil, din, ulus, toplumsal ya da politik düşünceleri konusunda hiç bir ayırım yapılmadan sunulur.

Kütüphaneciliğin toplum açısından önemi bu noktada ortaya çıkar: Ancak her türlü görüşü öğrenen, istediği bilgiye kısıtlanmadan ulaşabilen bireyler demokrat, özgür bir toplumu oluştururlar. Bu da dünya barışı ve insanların mutluluğu için gereklidir. Düşünce özgürlüğü bağlamında okuma özgürlüğüne, dolayısıyla okuma alışkanlığına kavuşan bireyler kendilerini yönetecek olanları da bilinçli olarak seçebileceklerdir.

Sansür ise "toplumun kendine güvensizliğini"³ yansıtır. Kütüphanecilikte ileri gitmiş ülkeler daima düşünce özgürlüğüne büyük önem vermiş, bunu kısıtlayanlara karşı güçlü kütüphanecilik dernekleri aracılığıyla savaş vermişlerdir. Bu konuda evrensel niteliğe ulaşan ve ülkemizde de uygulanması gereğinden fazla geç kalmış olan Amerikan Kütüphane Derneği (A.L.A.)nin Kütüphane Hakları Bildirgesinin (Library Bill of Rights)⁴ en son 23 Ocak 1980'de hazırlanan metninde kütüphanecilerin görevleri açıkça belirlenmektedir:

"Kütüphane Hakları Bildirgesi

1. Kitaplar ve diğer kütüphane kaynakları kütüphanenin hizmet verdiği yöre toplumunun tüm bireylerinin ilgi alanına, bilgi gereksinmesine ve onların aydınlanması amacıyla sağlanmalıdır. Kütüphane materyalleri onların yaratılmasına katkıda bulunanların kökeni ya da görüşleri nedeniyle kütüphaneden çıkartılamaz.

2. Kütüphaneler güncel ve tarihsel konular hakkında her türlü görüşü içerecek

bilgi ve materyali sağlamalıdır. Kütüphane materyali partizanca ya da doktriner görüş ayrılığı nedeniyle yasaklanmamalı ya da raflardan kaldırılmamalıdır.

3. Kütüphaneler bilginin sağlanması ve toplumun aydınlanması sorumluluklarını tam anlamıyla gerçekleştirebilmek için sansüre karşı çıkmalıdır.

4. Kütüphaneler düşünce özgürlüğünü savunan kişi ya da gruplarla işbirliği yapmalıdır.

5. Bireyin kütüphaneyi kullanma hakkı onun kökeni, ırkı, yaşı ya da görüşleri nedeniyle yasaklanmamalı ya da kısıtlanmamalıdır.

6. Hizmet verdikleri toplumun kullanımına sergi ya da toplantı salonlarını sunan kütüphaneler, bunların çeşitli görüşleri, inançları savunan bireyler ya da gruplarca eşitlik ilkesine göre, hiçbir ayırım yapılmadan kullanımını sağlamalıdır".

Amerikan Kütüphane Derneği (A.L.A.) tüm kütüphanelerin düşünce özgürlüğünü yaşatan kurumlar olduğu ilkesinden hareketle ancak yukarıda belirtilen temel ilkeler doğrultusunda kütüphanecilik hizmetinin verilebileceğine inanmaktadır. Bu bildirge 1939 yılında Amerikan Kütüphane Derneğince kabul edilmiş 1948, 1961 ve 1967'de geçirdiği değişikliklerle bugünkü halini almış ve dünyada modern kutüphaneciliğin temelini oluşturmuştur. Bu girişimin başlangıcını John Steinbeck'in "Gazap üzümleri" adlı kitabına uygulanan sansür başlatmıştır.⁵

Kütüphanelere 1953 yılında uygulanan politik baskılar sonucu (Mc Carty Dönemi) Kütüphane Hakları Bildirgesi'nin temel prensiplerine dayanarak düşünce özgürlüğünü savunan "Okuma Özgürlüğü Bildirgesi (Freedom to Read Statement)⁶ kütüphaneciler, yayıncılar ve kitapçıların ortak çabasıyla hazırlanmış ve Dernek tarafından kamuoyuna sunulmuştur. Bu bildiri de ülkemizde pek tanınmamakta ve haliyle kullanım alanı bulamamaktadır. Bildirinin özü Kütüphane Hakları Bildirgesi'nde savunulan kullanıcı, kütüphaneci kesiminin haklarının yanında yayıncı ve kitapçıların da sansürden olumsuz yönde etkilenmemeleri için gerekli olan ilkelerden kaynaklanmaktadır.

Her iki örnekten de görüldüğü gibi baskı dönemlerinde kütüphaneciler ve yayıncılar düşünce özgürlüğünün kısıtlanması gündeme geldiği zaman haklarını aramak, mesleki saygınlıklarını vurgulamak, sorumluluklarını belirlemek ve bu konuda kamuoyu yaratmak amacıyla medeni ve etkin yollara başvurmuşlardır.

Ancak gene de sansür konusu gündeme gelebilmektedir: Devletin güvenliğini sarsacağına inanılan yayınların yasalarla yasaklanması çeşitli bireylerin ya da grupların kütüphanecilere sansür konusunda baskı yaptıkları sık görülmektedir.

Mesleklerinin amacının topluma bilgiyi ulaştırmak değil, kişilere bilgiyi,

toplumun bilinçlenmesi, dolayısıyla düşünce özgürlüğünün gerçekleşmesi için erişirmek olduğunun, bilincine varan, mesleki prestijleri için en büyük tehlikenin sansür olduğunu ve onun doğuracağı sonuçların kütüphaneciyi pasif duruma sokacağını bilen kütüphaneciler bu konuda bazı önlemler almışlardır:

Sansür Gelmeden Yapılacak İşler:⁷

1. Kütüphanenin materyal seçimi politikasının yazılı olarak hazırlanıp ilgili makamlara onaylatılarak, resmî nitelik kazandırılması ve bunda kütüphanecinin sorumluluklarının ve yetkilerinin belirlenmesi, kullanıcı grubunun niteliğinin saptanması, koleksiyonun özellikleri ve güncel koleksiyon gereksinmelerinin belirlenmesi.

2. Kütüphanede bulunan koleksiyon hakkında gelebilecek herhangi bir itirazı, şikâyeti meslek ilkelerine uygun olarak çözebilmek için saptanacak sürecin planlanması. Örneğin şikâyet için gelenlere basılı formların verilerek yazılı şikâyetleri toplamak ve bunları değerlendirmek.

3. Kütüphanenin verdiği hizmetin amacını, özelliklerini, niteliğini halka açıkça yansıtabilecek bir halkla ilişkiler programının hazırlanması ve bunun için her tür kitle iletişim aracının kullanılması.

Bütün bunlar hem halkla ilişkiler kurup bütünleşebilmek hem de resmî makamlara hizmetin niteliğini anlatıp onların da halkın yararına olan etkinlikleri anlayıp benimsemeleri için gereklidir⁸.

Sansürün uygulanması için baskı yapanlar, herkes için neyin iyi olduğunu kendilerinden başkasının bilmediğine inanan bireyler ya da gruplar olmaktadır. Bunlar ailevi değer yargıları, politik görüşler, dini görüşler, azınlıkların hakları, cinsellik gibi konularda duyarlılık göstermektedirler. Ancak, asıl zararlı olan şiddet içeren, vahşet sergileyen kaynaklar bu grupların ilgisini fazla çekmemektedir.

Kütüphanenin çok önemli bir sosyal kurum olduğunun bilincinde olan bu bireyler ya da gruplar kendi değer yargılarına uygun olmayan görüşlerin yayılmasının çıkarlarını zedeleyeceği düşüncesiyle baskı uygulamaya çalışmaktadırlar⁹. Ancak mesleğinin bilincinde olan bir kütüphaneci her türlü görüşü içeren kitapları okuyarak kültür düzeyi yükselen okuyucusunun aklını kullanarak yaşamına yön vereceğine inanmaktadır. Özgür insanların kendi istemlerinin dışında hiç kimse tarafından yönetilemeyeceklerini ya da etkilenemeyeceklerini kütüphaneciler bilmektedirler.

Kütüphaneciliğin özünde düşünce özgürlüğünün topluma yayılması ve onu savunmak, korumak yatar. Ancak bu bilinç düzeyine erişmemiş kütüphanecilerin yasal yollarla kullanımın yasaklanmamasına karşın bazı kitapları, süreli yayınları herhangi bir problemle karşılaşabilecekleri

düşüncesiyle başta kendilerinin olmadığını ya da raflardan alıp sakladıklarını yani "otosansür" uyguladıklarını da çoğu kez görmekteyiz. Ayrıca cinsellik, politika gibi duyarlı konularda topluma uygun görülmeyen, her nasılsa kütüphanede bulunan, kitapları isteyenlere karşı takındıkları olumsuz, dışlayıcı tavırla aslında herkesten daha çok mesleki saygınlıklarına zarar vermektedirler.

Kanımcı, kütüphanecilik açısından sansür, kütüphanecinin, başına gelebileceklerden çekinerek, belki de hiç yasaklanmayacak, sorun olmayacak yayınlardan toplumu mahrum ederek mağdur etmesidir. Ayrıca, önemli olan nokta, kütüphanecinin kütüphaneye seçtiği kitapları kendi beğenisine, görüşüne, inancına, gereksinmesine göre değil, kullanıcı toplumunu göz önüne alarak seçmesi gerektiğidir. Hiçbir kütüphaneci kütüphanesinde bulundurduğu kitapların, süreli yayınların içeriğinden sorumlu tutulamaz.

Kitapların insanlara zarar verebileceği konusunda benim kişisel kanım, kitabın ancak birisine atılıp da onu yaraladığı zaman zararlı olabileceğidir.

Türkiye'de kitap, kütüphane, okuyucu konularını incelediğimiz zaman ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız:

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 56.473.035'tir. Türkiye'de 1990 yılında yalnız 6586 adet kitap yayınlanabilmiştir. Buna göre 1.000.000 kişiye yaklaşık 117 kitap düşmektedir. 1990 yılında yayınlanan süreli yayın sayısı 2614'tür. Yayınlanan kitapların çoğunun ders kitapları ya da daha önce yayınlanmış kitapların yeni basımları olduğu düşünüldüğünde kişi başına düşen okunabilecek kitap sayısının daha da azaldığı görülmektedir.

1990 Genel Nüfus Sayımı'nın sosyal ve ekonomik nitelikleri henüz yayınlanmadığı için 1985 Genel Nüfus Sayımı'nı¹⁰ esas alırsak temel okuryazarlık oranının yaklaşık % 65 (33.321.762) olduğunu, kadınların bunun % 42'sini, erkeklerin ise % 58'ini oluşturduğunu görürüz. O halde okuma ve kütüphane kullanımını yaygınlaştırmak için kütüphanecilere çok iş düşmektedir.

En yaygın kütüphane sistemini oluşturan halk kütüphanelerinden 1990 yılında¹¹ 18.888.616 kişi yararlanmıştır. Halk kütüphanelerinin sayısı 938, gezici kütüphanelerin sayısı 55'tir. Halk kütüphanelerinde bulunan kitap sayısı ise 7.840.291'dir. Bu kitapların 2.916.439'u 1990 yılında ödünç verilmiştir. Kullanıcı sayısına göre kitap sayısı yetersizdir. Ayrıca, halkın ilgisi doğrultusunda seçim yapılmadığı için nitelik açısından da yetersizdir.

Halk kütüphaneleri Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Halk kütüphanelerine alınacak kütüphane materyali Kültür Bakanlığı Yayın Seçme Yönetmeliği¹²'ne göre seçilmektedir: Kitaplar Yayın Seçme Kurulun'ca seçilir. Bu kurulu Kültür Bakanı ya da onu temsil edecek bir temsilcinin başkanlığında Kütüphaneler Genel Müdürü, kütüphanecilik hizmetleri ile ilgili Genel Müdür Yardımcısı, Kütüphane Hizmetleri Dairesi Başkanı ve Milli Kütüphane Başkanı oluşturur. Bu

Yönetmeliğin 5. Maddesine göre "Bakanlıkca satın alınmak üzere sahipleri tarafından müracaat edilen yayınlar beğenilirse Bakanlık tarafından satın alınır ve merkezden kütüphanelere gönderilir". Ya da kütüphane müdürleri gereksinmelerine göre listeler hazırlayarak taşra teşkilâtından Ankara'ya gönderirler. Eğer Kurul onaylarsa, bu kitapları satın alırlar.

Her ne kadar kütüphaneciyeye inisiyatif verilmek istenmişse de uygulamada aksadıklar çıktığı görülmektedir. Zaten kütüphaneciler listelerinin onaylanabilmesi için suya, sabuna dokunmayan kitapları teklif etmektedirler. Yönetmeliğin 10. Maddesi kütüphanelere alınacak yayınlarda göz önünde tutulacak esasları belirlemektedir. Bunlar incelendiği zaman yoruma açık oldukları ve genelde kütüphaneciyeye sağlıklı bir materyal seçimi yapabilmesi için ışık tutabilecek nitelikte olmadıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Hangi kitapların öncelikle satın alınacakları konusuna açıklık getirilebilmesi için hazırlanan Madde 11'de de diğer maddelerdeki gibi muğlak bir ifade kullanıldığı görülmektedir. Satın alınacak kitapların konusunun "edebiyatla ilgili ya da edebiyat dışı" olarak saptanması önerilmiş ve bunlar da "sayıca bir denge sağlanması"nın "göz önünde bulundurulması" önerilmişse de bu sayının saptanabilmesi için herhangi bir açıklama getirilmemiştir.

Materyal seçimi ve bunun denetimi masa başında yapıldığı için halkın okuma özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Yasak kitaplar zaten alınamaz. Kütüphanede bulunan ve daha sonraki mahkeme kararlarıyla yasaklanan kitaplar kaldırılır, aklanmaları sağlıklı bir biçimde izlenemediği için dolaplarda, çekmecelerde gereksiz yere yıllarca bekletilir, çürütülür. İktidar değişikliklerinde yönetime gelen yeni hükümete uygun olmayan kitaplar kaldırılır, daha önce kaldırılmış kitaplar bazen bunların yerine yerleştirilir, böylelikle sürekli olarak kısır döngü içinde kütüphanecilik mesleği uygulanmaya çalışılır. Her ne kadar sakıncalı kitapların araştırma yapmak isteyenlere resmi yazı karşılığında verileceğine dair kâğıt üstünde kalan hükümler varsa da bunlar sudan bahanelerle (örneğin, kitap yerinde yok, önlerine 10 yıllık bibliyografyalar yığılmış, ulaşılamıyor, başkasına verilmiş vb.) genellikle gerçekleştirilmezler.

Eski Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek bu yılki Kütüphane Haftası'nda yaptığı konuşmasında "yasak yayın" kavramını kabul etmediğini ve yayın alımı için 20.000.000.000'a gereksinimleri olduğunu ancak 7.000.000.000 alabildiklerini belirtmiştir. Kanımca, materyal seçimi sistemi değişmedikçe arzu edilen yayın ödeneği alınsa bile soruna çözüm getirilemeyecektir. Durum böyle olunca Bakanlığın PİAR'a yaptırdığı "Niçin Az Okuyoruz?"¹³ kamu oyu araştırması sonuçları yadırgatıcı olmamaktadır. Bu araştırmaya göre 15 ilde yapılan araştırmada deneklerin %40'ının hiç kitap okumadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca % 39'unun hiçbir kütüphaneye gitmediği anlaşılmıştır. Ancak bunda şaşılacak bir şey yoktur: "Halk niye okusun?" ve "Ne okusun?" diye düşünülmelidir. Halk, kütüphanelerde aradığını bulamamaktadır, öğrenciler kütüphanelere eğitim süreci içinde yalnız ders

çalışma ve ödev yapma kaygısıyla gitmekte, bu sürecin sonunda ise gitmemektedir. Artık, " Niçin okumuyorlar? " ya da " Niçin az okuyorlar? " suçlamasından vazgeçilirmeli, suç kütüphanelerin yönetimi ve işleyiş tarzında aranmalıdır.

Türkiye'de kütüphanelerden hiç olmazsa otosansür olgusunu kaldırmak için kütüphanecilik eğitimine yenilik getirilmelidir. Türkiye'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Kütüphanecilik Bölümleri vardır. Her ne kadar çeşitli derslerde düşünce özgürlüğü ve kütüphanecinin bu konudaki rolü vurgulanmaktaysa da bu konunun işlenmesine yönelik bağımsız bir ders yoktur. Mesleki eğitim almış kütüphanecilerimiz sansüre ve baskıya karşı çıkmakla birlikte uygulamalar karşısında aciz kaldıklarını yapılan görüşmelerde ifade etmektedirler.

Geleceğin kütüphanecileri olarak gördüğümüz öğrencilerden aldığım yanıtlar gençlerin düşünce özgürlüğü konusunda duyarlı olduklarını, devletin güvenliğini tehlikeye düşürmedikten sonra her türlü kitaba olumlu baktıklarını gösterdi. Öğrenciler "Karşıt görüşlerin eşit düzeyde savunulabilmesi, düşünce dünyasının zenginleşince rahat ve huzurlu bir tartışma ortamının doğacağını ve kütüphanecinin katkısının çok önemli olduğu"nu dile getirdiler. Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü 2. sınıf öğrencilerinden aldığım bu yanıtlar, gençlerin konuya bakışlarını araştırabilmek için yapılacak bilimsel bir araştırmanın; kütüphanecilik eğitimine düşünce özgürlüğü konusunda getirilmesi gerekli yeniliklerin ne denli önemli olduğunu ortaya çıkartabileceğini ortaya koymaktadır. Geleceğin kütüphanecilerinin bu konularda bilinçli olarak yetişebilmeleri için "düşünce özgürlüğü" konusunun ders programına alınması ve halen hizmet veren kütüphanecilerin ve yöneticilerin bu önemli konu hakkında "sürekli eğitim" görmelerinin sağlanması, sağlıklı bir kamuoyu yaratılması açısından son derece önemlidir¹⁴.

Türk Kütüphaneciliğini kanımca salt bir araç olan bilgisayar değil, düşünce özgürlüğü bilincinin kavranması ve kütüphanecinin bunun gerçekleşmesindeki olağanüstü önemli rolünün anlaşılması kurtaracaktır. Ancak o zaman kütüphanecinin "toplumun lideri" olma niteliği toplum tarafından benimsenebilecektir.

Notlar

1. A.L.A. **Intellectual freedom manual**. Chicago 1989, ix, Zafer Kızılkın "Düşünce Özgürlüğü ve Kütüphanecilik" **Türk Kütüphaneciliği** II, 4 (1988) 159, Bülent Tanör: **Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu** İst. 1990, 85.
2. A.L.A. a.e. x, Kızılkın, a.e., 160.
3. A.L.A. a.e. ix, C. Busha: **Freedom Versus Suppression and Censorship**, Colorado, 1972, 83.

4. A.L.A. a.e. 14.
5. a.e. xvi.
6. a.e. 91-95.
7. a.e. 171-178.
8. Devlet sansürü yasalarıyla düzenlediği için konunun kapsamı nedeniyle burada incelenmeyecektir.
9. D.İ.E. den 16.5.1991 günü alınan bilgiler.
10. D.İ.E. den 16.5.1991 günü alınan bilgiler.
11. T.C. Kültür Bakanlığı'dan 15.5.1991 günü alınan bilgiler.
12. Bkz. "Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın Seçme Yönetmeliği". **Resmî Gazete** 16.5.1988, No: 19816.
13. Fahrettin Özdemirci: "Niçin az okuyoruz? Kamuoyu Araştırması sonuçlandı". **Türk Kütüphaneciliği**, IV.3 (1990), 154-155.
14. B. Shuman: "International Freedom Courses in Graduate Library Schools". **Journal of Education for Librarianship**, XVIII.2 (1977), 99-109.

Kaynaklar

1. American Library Association. **Intellectual Freedom Manual**. 3rd. ed. Chicago: A.L.A., 1989.
2. Busha, Charles. **Freedom Versus Suppression and Censorship**. Colorado: 1972.
3. Kızılkın, Zafer. "Düşünce Özgürlüğü ve Kütüphanecilik." **Türk Kütüphaneciliği** II (1988) 4, 159-165.
4. Özdemirci, Fahrettin. "Niçin Az Okuyoruz? Kamuoyu Araştırması Sonuçlandı." **Türk Kütüphaneciliği** IV (1990) 3, 154-155.
5. Shumann, Bruce a. "International Freedom courses in Graduate Library Schools." **Journal of Education for Librarianship** XVIII (1977) 2, 99-109.
6. Tanör, Bülent. **Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu**. İstanbul: 1990.